

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KASBIY BURCH VA MAS‘ULIYATNI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA DEONTOLOGIK YONDASHUVNING AHAMIYATI

Raxmonova Gulisa Namozovna

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Pedagogika kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy burch va mas‘uliyatni shakllantirish jarayonida deontologik yondashuvning ahamiyati yoritiladi. Pedagogik faoliyatda axloqiy me‘yorlar, kasbiy etik talablar hamda o‘qituvchining jamiyat oldidagi burchi tahlil qilinadi. Shuningdek, deontologik yondashuv asosida talabalarda mas‘uliyat hissini rivojlantirish, pedagogik madaniyatni shakllantirish va ta‘lim sifatini oshirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada nazariy qarashlar bilan bir qatorda amaliy tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: Deontologiya, pedagogik deontologiya, kasbiy burch, mas‘uliyat, pedagogik faoliyat, o‘qituvchi shaxsi, kasbiy kompetentlik, pedagogik etika, ta‘lim sifati, axloqiy me‘yorlar

Abstract: This article highlights the importance of the deontological approach in the process of forming professional duty and responsibility in future teachers. Moral standards in pedagogical activity, professional ethical requirements, and the teacher's duty to society are analyzed. Also, based on the deontological approach, the issues of developing a sense of responsibility in students, forming a pedagogical culture, and improving the quality of education are considered. Along with theoretical views, the article also provides practical recommendations.

Keywords: Deontology, pedagogical deontology, professional duty, responsibility, pedagogical activity, teacher personality, professional competence, pedagogical ethics, quality of education, moral standards

Аннотация: В данной статье подчеркивается важность деонтологического подхода в процессе формирования профессионального долга и ответственности у будущих учителей. Анализируются моральные нормы педагогической деятельности, требования профессиональной этики и долг учителя перед обществом. Также, на основе деонтологического подхода, рассматриваются вопросы развития чувства ответственности у учащихся, формирования педагогической культуры и повышения качества образования. Наряду с теоретическими положениями, статья также содержит практические рекомендации.

Ключевые слова: Деонтология, педагогическая деонтология, профессиональный долг, ответственность, педагогическая деятельность, личность учителя, профессиональная компетентность, педагогическая этика, качество образования, моральные нормы

KIRISH

Hozirgi kunda ta‘lim tizimida olib borilayotgan islohotlar o‘qituvchi shaxsiga bo‘lgan talablarni tubdan o‘zgartirmoqda. Zamonaviy pedagog nafaqat o‘z fanini mukammal bilishi,

balki yuqori darajadagi kasbiy mas'uliyat, axloqiy madaniyat va ijtimoiy burch hissiga ega bo'lishi zarur. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida deontologik yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi bu zamonaviy sharoitda o'z kasbini egallashi uchun, avvalambor o'zining tanlagan kasbini sevishi, o'z kasbiga sodiq va masuliyatli bo'lmog'i lozim. Sababiki, o'qituvchi kasbining mazmuni va mohiyati o'z faoliyati davomida yuzaga chiqadi. O'qituvchi o'zining shaxsiy faoliyatini bilishi lozim: bunda, o'z faoliyati davomida o'zining ishlash xususiyatini tahlil qila olishi, o'z faoliyatini pedagogik texnologiyalar asosida kuchaytirib borishi va albatda, ichki tashxislashni ham yo'lga qo'yishi o'qituvchining katta imkoniyatlari hisoblanadi. Bu aytilgan imkoniyatlardan to'g'ri foydalansagina, o'qituvchi o'z kasbining etuk mutaxassisi bo'lib etishadi. O'qituvchilarning deontologik madaniyatini shakllantirish kontseptsiyasi hamkorlik tamoyillariga, ta'limni insonparvarlashtirishga, o'qitishning o'zgaruvchanligiga, kasbiy va kasbiy ta'limdan keyingi tayyorgarlik bosqichlarida deontologik ta'limning uzluksizligiga asoslanadi. Deontologik madaniyat fenomenini tushuntirishga yondashuvlarning xilma-xilligi uni o'qituvchining ajralmas ta'limi sifatida taqdim etishga imkon beradi. Pedagogik faoliyatning samarali sharti sifatida, professional o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining umumlashtirilgan ko'rsatkichi va tizimli ma'naviy-axloqiy o'zini takomillashtirish maqsadi hisoblanadi.

Zamonaviy sharoitda o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi kasbiy ta'limning haqiqiy "uzilishi" tufayli o'qituvchi shaxsining umumiy madaniyatining tarkibiy qismi sifatida deontologik madaniyatni shakllantirish muammosini to'liq hal qila olmaydi. Uzluksizlikning ma'nosi talabani chuqur deontologik yo'nalishga ega bo'lgan o'qituvchiga aylantirishdan iborat bo'lib, doimiy kasbiy tarafdin teng takomillashtirishga intiladi, shu bilan birga, yangi shartlar tizimi, o'quv talablari va boshlang'ich talabalar uchun boshlang'ich imkoniyatlar o'rtasidagi ziddiyatni hal qiladi. Uzluksizlik printsipi, deontologik madaniyatni shakllantirish vositalari, shakllari va usullarini boyitishni o'z ichiga olgan, pedagogik jarayonning barcha darajalarida ijobiy natijalarni to'plagan.

Deontologiya – bu insonning kasbiy burchi va majburiyatlarini o'rganadigan fan bo'lib, pedagogik faoliyatda o'qituvchining o'z kasbiga sadoqati, o'quvchilarga nisbatan mas'uliyati va axloqiy me'yorlarga rioya etishini taqozo etadi. Ayniqsa, pedagogik ta'lim jarayonida talabalar ongida kasbiy burch va mas'uliyatni shakllantirish kelajakdagi ta'lim sifati va samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Bugungi globallashtirish sharoitida yosh avlodni har tomonlama yetuk, mas'uliyatli va ongli shaxs sifatida tarbiyalash o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir. Shu sababli, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda deontologik yondashuvdan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy burch va mas'uliyatni shakllantirishda deontologik yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bo'lajak o'qituvchilarning deontologik tayyorgarligini tashkil etish muammosi bo'yicha avvala, pedagogik va psixologik adabiyotlarni o'rganish, shuningdek, boshqa davlat oliy talim muassasalari tadqiqot ishlarini o'rganib chiqish, bo'lajak o'qituvchilarning deontologik

tayyorgarligini o'rganishga imkon beradi. Ta'lim funktsiyasi o'qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatining bir qismi bo'lib, kelajakda pedagoglarning uzluksiz kasbiy ta'limi va o'z-o'zini tarbiyalash tizimida amalga oshiriladi va xizmat qiladi. Rivojlanish funktsiyasi kelajakda o'qituvchining shaxsiyatining professional sifatida rivojlanishini, uning axloqiy va ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarini belgilaydi.

Pedagogik ta'lim jarayonida deontologik yondashuvni o'rganish ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar deontologiyaning kasbiy faoliyatdagi o'rni, ayniqsa pedagogik jarayonda uning ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Deontologiya tushunchasi dastlab falsafiy yo'nalishda shakllangan bo'lib, uning asoschisi sifatida ingliz faylasufi Jeremy Bentham e'tirof etiladi. U deontologiyani insonning burch va majburiyatlari bilan bog'liq axloqiy qarashlar tizimi sifatida talqin qilgan. Keyinchalik ushbu tushuncha turli sohalarga, jumladan pedagogik faoliyatga ham tatbiq etila boshlandi.

Pedagogik deontologiya masalalari rus va MDH olimlari tomonidan ham keng o'rganilgan. Xususan, pedagogik etika va o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan axloqiy talablar Vladimir Slastenin, Valentin Kan-Kalik hamda Nina Kuzminalarning ilmiy ishlarida chuqur tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlarida o'qituvchining kasbiy faoliyatida mas'uliyat, pedagogik madaniyat va kommunikativ kompetentlik muhim omillar sifatida ko'rsatib o'tiladi.

O'zbek olimlari tomonidan ham pedagogik deontologiya va kasbiy kompetentlik masalalari yoritilgan. Jumladan, pedagogik mahorat, o'qituvchining kasbiy fazilatlari hamda ta'lim jarayonida axloqiy me'yorlarga rioya etish zarurati bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy burch va mas'uliyatni shakllantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim sharti sifatida qaraladi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda deontologik yondashuv kompetensiyaviy yondashuv bilan uyg'un holda ko'rib chiqilmoqda. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarning nafaqat bilim va ko'nikmalarini, balki ularning kasbiy-axloqiy pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik ta'lim jarayonida deontologik yondashuvni samarali qo'llash o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqadi.

ASOSIY QISM

Umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlar barcha kishilar barcha kasb egalari, jumladan o'qituvchi-tarbiyachilar uchun zaruriy, axloqiy fazilatlar mehnat jarayonida kishining xulqi, fe'l-atvorini tartibga soluvchi qoidalar, davlatning turli qonunlari, me'yorlari va normalari bilan shakllanadi. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy voqelik shaxs oldiga ma'lum axloqiy talablar qo'yadi, bu talablar axloq normasi, axloqiy fazilatlar shaklida ifodalanadi.

O'qituvchi umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlarni o'zlashtirib olishi, o'z tajribasida qo'llashi o'zining dunyoqarashi va mafkurasi hamda axloqiy tajribasi bilan taqqoslashi lozim. Fikrlash, his etish, turmushda sinab ko'rish natijasida umuminsoniy va milliy, axloqiy sifatlar, qoidalar, normalar, o'qituvchining o'z axloqiy fazilatlariga e'tiqodiga aylanadi. O'qituvchi odobining normalari har bir muallimning shaxsiy fikriga, axloqiy fazilatlariga va e'tiqodiga aylanishi lozim.

Pedagogik takt - o'qituvchi axloqining aqliy ko'rinishlaridan biridir.

O'qituvchi odobining asosiy sifatlari umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlar tushunchalarga mos keladi va ularni pedagogik faoliyat bilan bog'liq tarzda oydinlashtiradi.

Insonparvarlik, vatanparvarlik, milliy g'urur, baynalminalchilik, adolat, yaxshilik, burch qadr-qimmat, mas'uliyat, vijdon, halollik, rostgo'ylik va talabchanlik kabi axloqiy fazilatlar o'qituvchi odobida pedagogik faoliyati bilan birgalikda tahlil qilinadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy burch va mas'uliyatni shakllantirish murakkab va ko'p bosqichli jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda deontologik yondashuv muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Deontologik yondashuv o'qituvchining kasbiy faoliyatini axloqiy me'yorlar, burch va mas'uliyat tamoyillari asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Pedagogik ta'lim jarayonida talabalar ongida kasbiy burchni shakllantirish uchun, avvalo, ularga o'qituvchilik kasbining ijtimoiy ahamiyatini chuqur anglatish zarur. O'qituvchi jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutuvchi shaxs bo'lib, uning faoliyati bevosita yosh avlod tarbiyasi bilan bog'liq. Shu sababli, bo'lajak pedagoglarda mas'uliyat hissini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Deontologik yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratiladi:

- kasbiy etik me'yorlarni o'zlashtirish;
- pedagogik madaniyatni shakllantirish;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish;
- o'z kasbiga nisbatan ongli munosabatni rivojlantirish.

Bundan tashqari, amaliy mashg'ulotlar, pedagogik vaziyatlar tahlili, treninglar va interaktiv metodlar orqali talabalar real pedagogik faoliyatga tayyorlanadi. Bu esa ularda mustaqil qaror qabul qilish, mas'uliyatni his etish va kasbiy burchni anglash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv keng qo'llanilayotgan bir paytda, deontologik yondashuv uning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki haqiqiy professional o'qituvchi nafaqat bilimli, balki yuqori axloqiy fazilatlariga ega bo'lishi zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy burch va mas'uliyatni shakllantirishda deontologik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv orqali talabalar o'z kasbiga nisbatan ongli, mas'uliyatli va axloqiy jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllanadi. Pedagogik ta'lim jarayonida deontologik tamoyillarni tizimli ravishda joriy etish ta'lim sifatini oshirishga, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga hamda jamiyatda yetuk mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur yondashuvni ta'lim amaliyotiga keng tatbiq etish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning deontologik madaniyatini shakllantirishda o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, kasbiy tarafdin teng takomillashganligi, deontologik madaniyatni shakllanganligi bilan va bo'lajak o'qituvchining kasbiy jamoaga kirisha olishligi bilan ifodalanadi. Tadqiqot natijalari olingan ilmiy bilimlardan malaka oshirish jarayonini tashkil etishda kasbiy kamchiliklarni bartaraf etishda, ya'ni o'qituvchiga ta'lim tashkiloti darajasida yordam ko'rsatish, uning yangi sharoitlarda va kelajakdagi faoliyatga tayyorlanishini ta'minlashda foydalanishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев, А. (2020). Педагогик деонтология: назарий ва амалий асослар. Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси.
2. Назаров, Ш. (2019). Таълим бошқарувида ахлоқий ёндашувлар. Тошкент: Фан ва технология.
3. Хамидов, Д. (2021). Ўқитувчининг касбий ахлоқи ва педагогик маданияти. Самарқанд: СамДУ нашриёти.
4. Kant, I. (1785). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge University Press.
5. Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
6. Gert, B. (2004). *Common Morality: Deciding What to Do*. Oxford University Press.
7. Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. The Free Press.
8. UNICEF (2022). *Ethics in Education and Leadership: A Global Perspective*. New York: UNICEF Publications.
9. UNESCO (2021). *Global Education Monitoring Report: Ethics and Integrity in Education*. Paris: UNESCO Publishing.
10. Skripkina, T.П. (2015). Педагогическая деонтология в современном образовании. Москва: Просвещение
11. Khalikov, A. (2024). PROFESSIONAL FAULTS IN THE ACTIVITY OF A TEACHER. *Science and innovation*, 3(B9), 61-63.
12. Khalikov, A. (2023). PRINCIPLES AND METHODS OF INCREASING TEACHING EXCELLENCE IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE. *Science and innovation*, 2(B11), 164-167.
13. Khalikov, A. (2023). COMMUNICATIVE METHODS OF COMMUNICATION WITH STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B11), 491-494.
14. Khalikov, A. (2023). THE SET OF ABILITIES THAT CHARACTERIZE THE “PEDAGOGICAL SKILL” OF A TEACHER. *Science and innovation*, 2(B11), 160-163.
15. Khalikov, A. K. (2017). Methodical Bases of Increasing Educational Activities in Legal Education of Students with Limited Vision. *Eastern European Scientific Journal*, (4), 69-71.